

КАЗКОВА СКЛАДОВА П'ЄС МИКОЛИ КУЛІША

Валентина Школа

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету (Україна)

ABSTRACT

The writing activity of Mykola Kulish (1892–1937), who is an outstanding Ukrainian playwright and whose 125 anniversary of birth we celebrate this year, finds a thoughtful interpreter (explorations of D. Vakulenko, Y. Goloborodko, L. Zaleskoi-Onyshkevych, N. Kuzyakina, T. Sverbilov, L. Tanaka, J. Serena, etc.). Playwright's masterpieces — an ordinary phenomenon of the Ukrainian writing — require further research. The purpose of the proposed exploration is to identify the inherent poetics of the artist's works fabulous component. Folklore and literature are two independent aesthetic systems that interact with each other (the phenomena of folklorism and folklorists). To point the relation of these two branches of literary by the example of the analysis of author's works is of both theoretical and practical importance of the proposed research. The work is applied with the methodology of structural analysis developed by V. Propp, K. Levi-Strauss, J. Lotman, etc. It is found that a fabulous morphological pattern is an organic part of the artistic structure of the plays, which models them in a specific way. In the study, it is discovered that a fabulous component in the poetics of the playwright's works can be traced both at the structural and at the semantic level.

Key words: folklore, literature, plays, fables, author.

Творчість Миколи Куліша (1892–1937) — найвизначнішого українського драматурга, 125 річницю з дня народження якого відзначаємо цього року, знаходить свого вдумливого інтерпретатора (розвідки Д. Вашуленко, Я. Голобородька, Л. Залеської-Онишкевич, Н. Кузякіної, Т. Свербилової, Л. Танюка, Ю. Шереха та ін.). П'єси драматурга — непересічне явище українського письменства — потребують подальших досліджень. Мета пропонованої розвідки — виявити притаманну поетиці творів митця казкову складову. Усна народна творчість і література — дві автономні естетичні системи, які взаємодіють між собою (явища фольклоризму та фольклоризації). У встановленні взаємозв'язку цих двох галузей словесного мистецтва на прикладі аналізу авторських творів полягає як теоретичне, так і практичне значення запропонованого дослідження. У роботі застосована методологія структурного аналізу, розроблена В. Проппом, К. Леві-Строссом, Ю. Лотманом та ін. Встановлено, що казкова морфологічна модель органічно входить у художню структуру п'єс митця, специфічно їх моделюючи. У процесі проведеного дослідження з'ясовано, що казкова складова в поетиці творів митця простежується як на структурному, так і на семантичному рівні. У розвідці запропоновано новий аспект дослідження драматургії М. Куліша, який, поруч з іншими інтерпретаційними стратегіями, дозволяє повніше осмислити творчість видатного драматурга.

Ключові слова: фольклор, література, п'єси, казка, автор.

Творчість Миколи Кудиса (1892-1937), найбільшого українського драматурга, чогого 125. річницю обходимо в чим році, знаяла свого впливового інтерпретатора (праце Д.Васуленко, Ж. Холюбородки, Л. Залескєй-Онєшкєвич, Н. Кузіакєні, Т. Сєрєбулюєє, Л. Таніука, Ж. Сєрєчєа і ін.). Жєго sztuki są niezwykle zjawiskiem literatury ukraińskiej i wymagają dalszych badań. Celem proponowanego badania jest ujawnienie charakterystycznej dla utworów artysty składowej fantastycznej.

Folklor i literatura — dwa niezależne systemy estetyczne, które współdziałają na siebie (zjawisko folkloryzmu i folkloryzacji). Na ustaleniu relacji między tymi dwoma dziedzinami sztuki werbalnej na materiale utworów pisarza polega sedno zarówno teoretycznej, jak i praktycznej wartości proponowanych badań.

W pracy stosowana została metoda analizy strukturalnej opracowana przez W. Proppa, C. Levi-Straussa, J. Łotmana i innych. Stwierdzono, że organiczną częścią struktury artystycznej sztuk artysty jest morfologiczny model bajki, który je kształtuje w specyficzny sposób.

Badania wykazały, że bajkowa składowa w poetyce dzieł artysty ujawnia się zarówno na poziomie strukturalnym, jak i semantycznym. W pracy pada propozycja ujawnienia nowego aspektu badania dramatów M. Kulisza, który wraz z innymi strategiami interpretacyjnymi pozwala lepiej zrozumieć twórczość słynnego dramaturga.

Słowa kluczowe: folklor, literatura, sztuka teatralna, bajka, autor.

Постановка проблеми. Творчість М. Куліша — самобутнє явище вітчизняної літератури. Письменника справедливо названо найбільшим українським драматургом (поділяємо думку з цього приводу, висловлену І. Костецьким, Ю. Лаврінєнком, М. Ласло-Куцюк, В. Радзікевичем).

Огляд літератури. Художній спадок митця осмислювали Н. Кузіякіна, Л. Залєська-Онєшкєвич, Т. Сєрєбілова, Я. Голобородько та інші науковці. Дослідники запропонували різні ракурси інтерпретації творчості М. Куліша, але проблему наявності в ній казкового вони не порушували. Цим визначається актуальність нашої розвідки.

Методологія. Питання взаємозв'язку літератури з фольклором — об'єкт досліджень І. Дєнісєука, О. Мишанєича, С. Росовєцького, М. Сєвачєнка, М. Яцєнка та ін. Зокрема, С. Росовєцький подає методикę ідєнтифікації в авторському художньому творі «його уснопєтичних за походженням елєментів» [63]. Запропонованє дослідження ґрунтуєтьєся на постулатах структурної поєтики (праці В. Проппа, К. Леві-Стросєа та ін.).

Мєта нашої розвідки — дослідження казкової складової в поєтиці творів митця. Завдання роботи — виявити специфіку представлення казкового у творах українського драматурга.

В основу багатьох п'єс драматурга покладєно архаїчну сюжетну схєму з фольклору, зокрема з народної казки. Складові цієї схєми окреслив В. Пропп: біда, щоб її ліквідувати, герой вирушає в чужий простір, там він здобуває помічника, борєтьєся з противником, одєржує перємогу, після чого повертаєтьєся додому. Біда, за В. Проппом, — основна форма зв'язки сюжету чарівних казок. Найчастіше до кінця казки біда перетворюєтьєся на благо [5, с. 34, 35].

Основну сюжетотворчу роль подорож відіграє в п'єсах «Отак загинув Гуска» (мандри персонажів у просторі й часі), «Народний Малахій» (сповнені

пригод подорожі головного героя, його доньки та кума, прочанки Агафії), «Вічний бунт» (дороги Ромена).

Фольклорну природу має хронотоп багатьох творів драматурга: поданий як окремі локуси, поєднані дорогою. Ця особливість характерна для п'єс «97», «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Народний Малахій», «Вічний бунт». Побудову дебютного твору (п'єси «97») автор означив словами: «Це рядок малюнків в сірених рямцях сільського життя, злиденного, вбогого, та й ще поруйнованого голодом і революцією. Немає тут пафосу, немає блискучих бойових лозунгів. Революційні будні, дрібненька, але гостра і невпинна боротьба» [3, с. 494].

Пригоди-пошуки — основний сюжетотворчий елемент чарівної казки — наявний у всіх п'єсах драматурга. В одних творах він визначає весь хід дій, в інших становить ядро додаткової (часто паралельної) сюжетної лінії. Щоб ліквідувати біду чи недостачу, в чужий простір вирушають Сергій Смик із п'єси «97», Архительний і Лука з «Комуни в степах», П'єр Кирпатенко з «Отак загинув Гуска», Леп із «Хулія Хурини», дядько Клим із «Зони» й «Закуту», Любуня з «Народного Малахія», Мина та Уля з «Мини Мазайла», Мотрона з «Прощай, село», Ілько та Ступай-Ступаненко з «Патетичної сонати», Ромен з «Вічного бунту», Зарембський, Зброжек, Граса, Маклена з «Маклени Граси».

Завдання, поставлені перед цими персонажами, різної природи: вони мають одержати певний об'єкт, яким виступають: хліб (п'єси «97» і «Вічний бунт»), кошти («Вічний бунт» і «Маклена Граса»), дозвіл («Комуна в степах» і «Зона»); мають знайти простір без більшовиків («Отак загинув Гуска») та неіснуюче поховання («Хулій Хурина»), повернути в сім'ю батька («Народний Малахій») та брата («Мина Мазайло»), знищити зайду («Прощай, село»), передати відомості та визволити суперника («Патетична соната»).

У деяких п'єсах ця схема подана двічі. Так, у «Комуні в степах» з метою одержати дозвіл на створення колективу господарів чи заборони на цей дозвіл у повіт почергово вирушають представники протиборчих сторін. Посланці потрапляють в аналогічні ситуації. На чужій території вони, подібно до героя казки, проходять випробування, переборюючи низку перешкод: «Я туди, я сюди, не виходить діло. Чую скрізь я: нон!» [2, с. 112].

Одна й та сама ситуація, тільки з іншими персонажами, повторюється і в «Патетичній сонаті». Ідентичні й лексеми, що ними послуговуються герої, зокрема, керівники табору націоналістів та більшовиків — Марина та Гамар, дають доручення зв'язківцям — батькові та Ількові: «Штаб. Пероцькому Андре!..» (Рве написане). Ні, ти краще (батькові) так перекажи». «Ревштабові... (Подумавши, рве написане). Ні, ти краще так перекажи» [3, с. 204, 205].

Повторення, як зауважив П. Богатирьов, — художній засіб, що найчастіше використовується у різних фольклорних жанрах, в яких повторюється комплекс фраз, окремі фрази, близькі до першого варіанту, трикратний повтор. Потрійне ускладнення — провідний казковий принцип (характерне для казок трикратне повторення дій). Повторюваність, на думку К. Леві-Строса, має спеціальну функцію, яка полягає у виявленні структури міфу [4, с. 218]. Єдиний початок мають дії п'єси М.Куліша «Отак загинув Гуска»: проганяють набридливих комах: муху, яка проникає в простір дому (I дія), муху, що докучає своєю присутністю (II дія), комарів, які насідають на острові (III дія). Ці сценки можна трактувати як прологи, які розкривають сутність подальших подій: у простір дому сімейства Гусок увійде чужинець, якого сприймуть за шпигуна, і чия присутність

стане надзвичайно обтяжливою для цієї родини, котру чужинці будуть «переслідувати» не лише вдома, але й на відпочинку. Повторення вказує на циклічний замкнений міфологічний час, який визначає спрямування не в майбутнє, а в минуле. Реаліями минулого живе чисельна родина колишнього чиновника Саватія Савловича Гуски.

Коли ініціальна ситуація майже однакова в усіх п'єсах, то кінцева представлена двома різними фіналами. Тому твори М. Куліша можна віднести до двох структурних типів.

До першого типу (композиція будується на основі ефекту обманутого очікування) відносимо п'єси «97», «Комуна в степах», «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Мина Мазайло», «Прощай, село», «Народний Малахій» (сюжетні лінії Кума та Любуні). Ці твори мають двоетапну розв'язку. На першому етапі біда ліквідується: здобувають жадану владу персонажі п'єси «97», знаходять Малахія Стаканчика посланці з «Народного Малахія», отримують захист від життєвих негараздів дійові особи інших творів цього типу.

Зазначені п'єси сповнені перипетій: у кінцевих епізодах відбувається різка зміна від успіху до поразки (момент найбільшого триумфу неочікувано переходить у момент найбільшої катастрофи).

Даремними виявилися зусилля персонажів цих творів змінити ситуацію на краще. Заарештовують представників одного з таборів п'єси «97», які тільки-но здобули владу. Результатом намагань Мусія Копистки приблизити «новий світ» стала смерть від голоду однодумців, канібалізм односельчан. Недієвим стає дозвіл на отримання землі для персонажів «Комуни в степах». Примарним виявився простір без більшовиків, омріяний героєм комедії «Отак загинув Гуска». Усвідомлення того, що об'єкт, який вони шукали, — неіснуючий, приходить до дійових осіб комедії «Хулій Хурина». Не зміг заховатися від новоімперської влади, придбавши нове прізвище, протагоніст п'єси «Мина Мазайло». Не реалізувалися сподівання персонажів п'єси «Прощай, село», вступивши до колгоспу, побороти чужинців. У цих творах фінальний результат інверсований відносно попереднього.

До іншого (не казкового) сюжетного типу відносимо п'єси «Зона», «Народний Малахій» (сюжетні лінії Малахія Стаканчика, Олі, Агафії), «Закут», «Патетична соната», «Вічний бунт», «Маклена Граса». У них успішна передфінальна сцена не передує катастрофічній фінальній.

У зазначених п'єсах казкові структури покладені в основу додаткових сюжетних ліній. Одна й та сама ситуація подана в «Зоні» та «Закуті»: у повіт за коштами та за дозволом на користування матеріалами для будівництва школи вирушає один і той же персонаж — дядько Клим. Про складність його місії свідчать збиті ноги (подібно до стоптаних чобіт персонажа «Комуни в степах» — теж селянського делегата).

У творах Куліша простежуються й інші казкові мотиви, зокрема, боротьби зі змієм, який взяв у облогу певну територію, жадаючи кривавих жертвоприношень. Герої письменника обирають різні стратегії поведінки стосовно неприємця.

Жертвну данину у вигляді портретів нових керманічів — партійних діячів, червоних бантів на клітках із птахами і на котах, зірок на тістечках, приносять Ахтительний із «Комуни в степах», Хуна Штильштейн із «Хулія Хурини», П'єр Кирпатенко з «Отак загинув Гуска», Тарасівна з «Народного Малахія». Ці персонажі втікають від чужинців, засвоюючи їхню фразеологію та символи. Із

захисними механізмами повертається додому селянський посланець із п'єси «Комуна в степах»: «Книжок про комунізм випросив, аж три, лозунгів, плакатів — пригодиться» [2, с. 112].

Шлях входження до табору переможців у новоствореній імперії обрав протагоніст п'єси «Мина Мазайло». Для цього він мав позбутися того, що демонструвало його інакшість: українського прізвища та вимови. Поведінка Мина — це гра із імперською владою, а рушійним фактором всякої гри, за Й. Гейзінгою, «є надія дістати виграш» [1, с. 64]. Коли Мина Мазайло, придбавши російське прізвище, ще тільки сподівається посісти гідне місце в системі суспільних відносин, то Гай із «Вічного бунту», перетворившись на Гайку, бездумно виконуючи партійні директиви, дієво доводить свою лояльність до нової влади.

Спостерігаючи реалії часу, щиро прагнуть синтезувати традиційне своє і привнесене чуже (сакральне та профанне) Малахій Стаканчик із «Народного Малахія», Ступай-Ступаненко з «Патетичної сонати», Роман і пророк Зосим із «Прощай, село»:

Ступай (сам)

— І це прапор (на Маринин), та й то ж прапор! Я вже думаю, чи не запропонувати таке: на жовто-блакитному — «Хай живе Радянська», хай вже буде й Соціалістична, аби тільки була Українська Республіка. Або ж так: на червоному дві стьожечки вишити: жовту й блакитну... (Думає) [3, с. 238].

Ескапістську позицію демонструють персонажі п'єси «Отак загинув Гуска». Вони втікають від зайд у часі (відтворюючи події минулого Золотого віку) і в просторі (вирушивши на острівний Едем). У комірку від життєвого Хаосу ховається герой «Народного Малахія», у собачу будку — «Маклени Граси». «Спасіть мене од цього неспокою, від снів злопоганих, од революції спасіть!..», — благає протагоніст п'єси «Отак загинув Гуска» [2, с. 231].

Властивий казці мотив втечі й погоні наявний у п'єсах «Отак загинув Гуска» (у цьому творі він є сюжетотворчим, акумулюючи сцени втечі Саватія Савловича Гуски з сімейством від революції), «Хулій Хурина» (сюжетна лінія Сосновського і Кирилька), «Народний Малахій» (погоня Кума і Любуні за Малахаєм Стаканчиком, втеча Олі від санітара та Аполлінарії), «Патетична соната» (стосунки Ілька й Луки).

У відкрите протистояння вступають дійові особи п'єс «97», «Комуна в степах», «Зона», «Закут», «Народний Малахій», «Патетична соната», «Прощай, село», «Маклена Граса».

Конфлікт у творах М. Куліша породжується різними чинниками: боротьбою за об'єкт, яким володіє одна зі сторін (влада — «97», Патетична соната», земля — «Комуна в степах»), прагненням забезпечити власну екзистенцію («Комуна в степах», «Отак загинув Гуска», «Мина Мазайло», «Прощай, село», «Маклена Граса», перші епізоди «Народного Малахія»), намаганням зберегти здобуте («Хулій Хурина», «Закут»), спробами «розбудити заснулих», відкрити очі засліпленим («Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Зона», «Вічний бунт», деякі епізоди «Патетичної сонати»).

В антагоністичні табори розведені персонажі п'єс «97», «Комуна в степах», «Прощай, село» (чужинець прагне протиставити раніше монолітних селян), «Патетична соната», «Маклена Граса».

Персонажі низки п'єс М. Куліша, подібно до казкових героїв, наділені незвичайними здібностями. Здатні бачити невидиме і передбачати майбутнє небуденні батько та донька Стаканчики з «Народного Малахія». Способом життя

вирізняється серед односельчан Пророк Зосим із «Прощай, село». Велику місію бути медіатором «між небом і землею, між натовпом та ідеалом, між нацією та її майбутнім», — покладав на себе Ілько Юга з «Патетичної сонати» [3, с. 252].

В образі комнезамівця Луки з «Комуни в степах» простежується контамінація образів героїв чарівної та соціально-побутової казки — захисників рідної землі. На перших порах Лука нічого не знає про біду, тому, коли за ним посилають гінця, він не бажає діяти. Проте, дізнавшись про дійсний стан справ, озброївшись (у реаліях нового часу — портфелем замість дубини), вирушає в чужий простір. Там він, переборюючи багато перешкод, здобуває помічника, образ якого можна розглядати як казкового представника чудесних сил. Виконавши поставлене перед ним завдання, посланець повертається у власний локус із винагородою, що її репрезентує зубний порошок. Його противник — Ахтительний — повернувся додому з книжками про комунізм, лозунгами, плакатами. Привезена література не призначалася для вивчення, не служила прилученню до сакрального знання, вона мала виконувати функцію своєрідного оберегу, як червоні банти на клітках із птахами і на котах із комедії «Отак загинув Гуска». Образом Ахтительного, який «політики навчається нової, агрономії, газети читає», драматург започаткував тип міщанина, котрий, засвоївши атрибути нової влади, пристосовується до її реалій.

Відносну композиційну автономність мають вставні казки в п'єсах «Комуна в степах», «Вічний бунт»; своєрідна притча про гусей входить до художньої структури п'єси «Маклена Граса», цей твір містить також уривки з казки «Гуси-лебеді».

Результати дослідження. Аналіз п'єс М. Куліша виявив структурні компоненти, характерні для композиційної моделі чарівної казки. Компоненти казкової морфологічної моделі прочитуються в усіх творах драматурга, виявляючи глибоку обізнаність М. Куліша з народнопоетичним спадком.

Висновки. Твори митця засвідчили вміле поєднання фольклорної традиції з літературною. Казкова складова простежується як на структурному (сюжетна модель авторських текстів близька до структурних елементів фольклорної чарівної казки), так і на семантичному (наявність казкових мотивів) рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гейзінга Й. Homo ludens / Пер. з англ. О. Мокровольського. / Йоган Гейзінга. — К.: Основи, 1994. — 250 с.
2. Куліш М. Твори: В двох томах / Микола Куліш. — К.: Дніпро, 1990. — Т. 1: П'єси / Упор., підгот. текстів, вст. стаття та коментар Л.С. Танюка. — 509с.
3. Куліш М. Твори: В двох томах / Микола Куліш. — К.: Дніпро, 1990. — Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника / Упор., підгот. текстів, коментар Л.С. Танюка. — 877с.
4. Леві-Строс К. Структура антропологія / Пер. з фр. З. Борисюк / Клод Леві-Строс — К.: Основи, 1997. — 387 с.
5. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. — Л.: Изд-во Ленинградского государственного университета, 1946. — 340 с.
6. Росовецький Р.К. Фольклорно-літературні зв'язки: компаративний аспект: Монографія / Р.К. Росовецький. — К.: ВПЦ «Київський університет». — 2001. — 277 с.